

Vöő Gabriella

Más-e a székely?*

A székelyek etnikai jellegzetességeiről sokan értekeztek már, történészek, néprajzosok, nyelvészek és egyéb társadalomtudományok művelői fejtegették a székely specifikum mibenlétét. Olyan vélemények is elhangzottak, melyek a magyarsághoz való tartozásukat vonták kétségbe. Feleletül már e bevezetőben idézek egy székely anekdotát.

Az egyik székely faluba a Dunántúlról hozott feleséget egy legény. Alig egy évtizedet éltek együtt, mikor az asszony hirtelen megözvegyült. Gyermeük nem volt, hát az asszony elhatározta, hogy visszamegy a Dunántúlra.

Elutazása előtt körülvették a szomszédok, emberek, asszonyok, akik sajnálkoztak a távozása miatt.

— Miért hagy itt bennünket? — siránkoztak. — Amikor már nagyon is megszerettük, magunk közül valónak éreztük. Mikor már közöttünk olyan jól megtanult magyarul.

A székelyek előszeretettel vallják önmagukról, és sokan, akik jól ismerik őket, tapasztalati tényekkel alá is támasztják, hogy világlátásuk, életszemléletük és értékrendszerük, viselkedés- és magatartásformáik egy sajátos mi-tudatnak váltak alapjává. Ennek a mi-tudatnak egyik legkézenfekvőbb megnyilvánulási formája a székely népi kultúrában a székely humor, s ennek állandó megújító, felfrissítő forrása a székelyek csavaros észjárása, sajátos kifejezés- és ábrázolásmódja, mely hol váratlanságával, hol jellemző voltával nevette meg. Akadnak, akik megvetik ezt az úgynevezett „góbéskodást”, alaptalan előítéleteknek tartják a csavaros észjárásról, humoros magatartásformákról vallott hiedelmeket. Irodalmi ráfogásoknak tekintik őket, melyeknek nincs reális alapjuk, hiszen a székelyek valójában nem azonosak a góbéskodó anekdotahősökkel, azzal a ravasz, tökéletlenséget

*Vöő (Zattler) Gabriella (1937, Kolozsvár — 2006, Budapest-Kolozsvár) bölcész és néprajzkutató, a Magyar Néprajzi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Kriza János Néprajzi Társaság tagja, a Székelykapu Könyvkiadó szerkesztője, *Más-e a székely?* című írását az 1999-ben szerkesztésre került *Székely Útkereső Antológia* számára küldte az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó szerkesztőségének. Vöő Gabriella lapunkban most közölt írása a 2008-ban újraserkesztett kiadványban nem jelent meg. (B. S.)

színlelő embertípussal, akinek szüntelen célja mások fölé kerekedni. Nyirő Józsefet és Tamási Áront is megvádolták a székelyek elferdített ábrázolásával, hogy Színi Gyuláról ne is beszéljünk, akik — e vélemény szerint — a góbéskodás megalkotói. A valódi székelyek — mondják az effajta vélekedések — nem az Uz Bence és az Ábel-féle ügyeskedő, jópofa ravaszkodók, hanem komoly, szorgalmas és mély érzésű emberek, akiknek nem állandó célja az ügyeskedés, mások félrevezetése vagy a felülkerekedés.

Nos, én e két vélemény összeegyeztetése mellett vagyok, mert alighanem mindkettőnek igaza van. A vélemények eltérésének okát abban látom, hogy különböző oldalról és különböző szempontokkal figyelték a székelyeket és keresték a székely specifikumot.

Hogy létezik székely specifikum, hogy van különbség a magyarországi, de még a többi erdélyi magyar etnográfiai csoport és a székelység között, ez kétségtelen. Végző soron minden néprajzi vidék magyarsága rendelkezik megkülönböztető vonásokkal a magyar etnosz keretében. Mások a mezősegi magyarok, a szilágyságiak, a bánási és bihari magyarok, mint ahogyan van különbség az alföldi és dunántúli magyarság között is, és ezek a különbségek nem csupán az anyagi és szellemi kultúra javaiban, nyelvjárásban, viseletben, folklórban észlelhetők, hanem a karakterben, szociál-pszichológiai jellemzőkben is.

A néprajzi csoportoknak egyik jellemzője éppen a sajátos, differenciáló közösségi jegyek kialakítása, mely megkülönbözteti a néprajzi közösséget minden más néprajzi csoporttól. Ezek a sajátosságok a kultúra bármelyik kategóriájában egyéni jegyeket eredményezhetnek. A csoport tagjai ezeket a különbségeket tudatosan ápolják, őrzik és fejlesztik mindaddig, míg egymáshoz tartozóknak érzik magukat. Egy néprajzi közösség tagjai egymással szoros kapcsolatban élnek, természeti, társadalmi, gazdasági és kulturális feltételeik alapján. Ez az egység összetartja azokat, akik hasonlóak, körülményeik, hagyományaik, kulturális megnyilvánulásai egyeznek, és elválasztja őket azoktól, akiknek társadalmi létében elütő vonások jelentkeznek. A néprajzi csoport egysége adott időben állandó, és értékrendje — a belső változásokat leszámítva — tartósan irányítja a közösség megnyilvánulásait. Ez az egység mindaddig fennáll, míg a benne élők egymással szorosabb kapcsolatban állnak, mint másokkal.

Az etnográfiai csoportoknak vannak tehát jellegzetes ismérveik, melyek az etnosz többi csoportjától megkülönböztetik. De ezeknél sokkal időtállóbbak azok a kapcsolatok és kötelékek, melyek a tágabb etnikai közösséghez fűzik. Az etnográfiai csoportok tagjai könnyebben hagyják el kultúrájuk sajátos táji és csoportjegyeit, mint azokat a kulturális jegyeket, melyek egy etnikumhoz kötik, egy etnosz keretében tartják. S ez így természetes. Ezek a kapcsolatok mélyebbek, általánosabbak és időtállóbbak. A történelem évszázadai alakították őket, és a kultúra alapkategóriáiban szüntelenül működnek, hogy egységbe vonják az etnoszt alkotó népi közösségeket.

Az erdélyi románság köztudatában a székelység nem kellőképpen meghatározott népcsoport. Gyakran megkérdőjelezzik a magyarsággal való azonosságát, utalván annak valószínűségére, hogy elmagyarosított románok vagy esetleg más eredetű népcsoport, melyet magába olvasztott a magyarság. Még a magyarok között is akadnak tájékozatlanok a székelység eredetét illetően. Nos, ez alkalommal nem célom a székelyek magyarságának védelmében történeti adatokat felsorolni, letelepülésük körülményeit vázolni, csupán arra az alapvető tényre szeretném felhívni a figyelmet, hogy egy népcsoport hovatartozásának kérdését a közösségi tudat, a kultúra elemei sokkal jobban megvilágítják, mint a történelem adatai. Márpedig a székelység kultúrájának kategóriái, a székely közösségek irányulásai mind a magyarsággal való azonosság alapján működnek. A magyarsággal való azonosságtudat kultúrájuk és hagyományaik egyik jellegzetes alapköve, mely állandó harci készenletben áll éppen azért, mert érzik, hogy néprajzi csoport mi voltukból származó differenciáló vonásaikat a magyarsággal való azonosság megkérdőjelezésére akarják felhasználni.

A székelység ennek folytán igen érdekes helyzetben van. Mint néprajzi csoport törekszik a differenciáló jegyek megőrzésére, melyek a magyar etnosz keretében sajátos helyét fenntartják. Ugyanakkor a magyarsággal való azonosságtudatot állandóan ébren kell tartaniuk identitástudatuk védelmében, a többi erdélyi etnikai csoport másságával szemben. Ezért a magyarságtudatot és a néprajzi csoport differenciálódásának tendenciáját a közösségi tudatnak kell állandóan összehangolnia. Ez pedig a kultúra azonosító és elhárító mechanizmusainak segítségével történik.

Feltételezem, hogy az elmondottak alapján érthető, hogy a székelyek magyarságtudatán semmi külső, kívülről jövő tényező nem tudna változtatni, még igazolható, feltehetően valós érvekkel sem, nemhogy a hamis érvek szférájába tartozókkal. A székelység etnikai tudatának legjellemzőbb ismérve a magyarokkal való azonosság. Ez kultúrájuk alapja, mi-tudatuk irányítója. De mivel néprajzi csoport jellegüknél fogva kultúrájukban a másság-tudat is jelen van, ennek a mi-tudatnak különböző tartalmi lehetségesek.

Tehát mint a magyar etnosz egyik legrepresentatívabb néprajzi csoportja, a magyarsággal való azonosság alapján a „mi, magyarok” tudatával különbözteti meg magát Erdély többi etnikumától. Azonban ennek az etnikai szintű identitástudatnak sajátos tartalmához hozzájárul a „mi, erdélyi magyarok” tudata, mivel különbséget érez az anyaországi és az erdélyi magyarság között. Ennek keretében ott van a „mi, székelyek” tudata, mely a többi erdélyi magyar néprajzi csoporttal szemben igényel sajátos differenciáló jegyeket.

Visszakanyarodva az előbbi gondolathoz, hogy megalapozottak-e azok az ismérvek, melyek alapján a székelység sajátos helyet kap a magyar etnikum keretében, és amelyek kultúráját a magyar kultúra szerves részeként, de differenciáló jelleggel határozzák meg, arra a következtetésre juthatunk, hogy valóban létezik

egy székely specifikus kultúrmodell, melyet a székelyek sajátjukként könyvelnek el.

A székely népi kultúrában a szellemi hagyományok olyan sajátos etnopszichikai vonásokat tartanak működésben, melyek e népcsoport karaktervonásait meghatározzák.

Ennek az úgynevezett „székely specifikumnak” elsődleges funkciója a székelység identitástudatának ébren tartása és erősítése az asszimiláló tendenciákkal szemben. A népi tudat tehát a székelységnek olyan sajátos etnikai jellemvonásait tartja számon, melyek egy sajátos gondolkodásmódban, észjárásban és kifejezőmódban nyilvánulnak meg, s melyekkel a székely alkalomadtán mások fölébe kerekedhet. Ez a székely egyéniség, melyet a közösség sajátjának vall, időben formálódott, a hagyomány éltette, őrizte s mintegy újratemtette azért, mert érezte identitás-megőrző erejét. Ennek legfőbb jellemzője a humor, melyet a köztudat az eszesség, intellektuális képesség és adekvált magatartás velejárójának tekint. A csoport tudatában tehát a furfang, a ravaszság, a mások félrevezetésében megnyilatkozó ügyesség minden székely jellemzője, még ha az alkalomadtán bugyutának is tettei magát. Ez egy jó értelemben vett felsőbbrendűségérzethez vezet az által a bizonyosság által, hogy kényes helyzetekben a székely mindig megfelelő módon, ötletesen áll helyt, a helyzetet sikerrel aknázza ki a maga javára, s ez a képessége egyéniségéből, éles eszéből és szellemi rátermettségéből fakad.

Azok a székely írók, akik irodalmi szinten adtak hangot ennek a közösségi egyéniségképnek, nem tettek mást, mint tolmácsolták a székelység hagyományaiiban elfogadott, valóságként kezelt székely mítoszt.

A székely bízik önmagában, s ennek az önbizalomnak hangot is ad szellemi kultúrájában. A „más, mint a többi” illúzióját ennek megfelelően a közösség hagyományaiban vélt és valóságos tényekkel újra és újra alátámasztja, hogy a népi tudatban ébren tarthassa. A góbé, a furfangos, mindenki eszén túljáró székely figurája az erdélyi magyar népi kultúrában, de az összmagyar kultúrában is szimbólum-értéket nyert.

A székely anekdoták, melyek frappánsan és élvezetesen bizonyítják a székely rátermettségét, vagy csupán „másságát”, kellőképpen igazolják az elmondottakat. Az anekdota a székely folklór reprezentatív műfaja. Ezekben a humoros történetekben a székely szellemi fölülkerekedése minden esetben bekövetkezik, székely legfeljebb székellyel szemben szenvedhet vereséget. Az anekdotákban ez is gyakran előfordul. De ha a székely komikussá is válik, az életkörülményeinek, és nem szellemi elmaradottságának tulajdonítható. A székely népköltészet ügyel protagonistájának, az anekdotahősnek pozitív színezetű jellemzőire éppen azért, hogy etnikai karaktervonásait kellő módon, minden esetben kihangsúlyozhassa. A székely másokkal szemben — legyen az maga a magyar király is — mindig

megtalálja a kellő szavakat és a kellő érveket, hogy magát a csávából kihúzza, és a másik eszén túljárjon.

Hogy ez a „székely virtus”, ahogyan nevezik, etnikai karaktervonás kíván lenni, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a létezését sugalló anekdoták a Székelyföldön a legismertebbek.

Visszatérek annak hangsúlyozására, hogy a székelységben, de az egész magyar köztudatban is meghonosodott székely mítosznak milyen fontos szerepe van Erdélyben a magyar identitástudat fenntartásában. A székelyekről keringő humoros történetek, melyek végső soron minden székely jellemzőjeként hirdetik a szellemi rátermettséget mint etnikai karakterjegyet, az egész magyarság felé sugározzák az etnikai öntudat erősítését, éppen azért, mert a székelység minden megnyilvánulásában, a magyar etnosz kultúrájának részeként a magyar etnikummal azonosul. Azokat a pozitív karaktervonásokat, melyeket magáénak vall, végső soron magyarsága nevében revendikálja. A székely népi kultúra azt sugallja, hogy a székelység a magyarság kvintesszenciája, etno-pszichikai vonásai magyar mivoltuknak köszönhetőek. Így válhat a székely anekdoták humora szellemi eszközzé az erdélyi magyarság szellemi identitásának megőrzésében és táplálásában. A székely humor mintegy védelmi pajzsul szolgál a magyarság szellemi párharcaiban, önbecsülését erősíti.

Az etnikai jellegű konfliktusokban a székely mindig a magyarság reprezentánsa, aki magyar karaktervonásokat testesít meg, s ezeknek köszönhetően kerekedhet esetleges vetélytársa, a román, a szász vagy cigány fölé, kik sok esetben társadalmi konfliktusokban válnak ellenfeleivé.

A székely furfangja így végeredményben a magyar paraszt furfangja. Az igazoló nevetést, mely kijár a székely anekdoták hőségének, a magyarnak címezik. Ezért fogadja el az egész magyarság, az egész magyar kultúra, hogy a székely olyan gyakran reprezentánsaként lépjen fel a komikum etnikai jellegű helyzeteiben. A magyar kultúra ugyanakkor elfogadja a székelység önértékelésének speciális ismerveit, sőt azokat az összmagyar kultúra részévé teszi. Ez a magyarázata annak, hogy a magyar köztudat ismeri és élvezi a „góbéságokat”, a konyékat és komákat, mint a székely furfang és eszesség megtestesítőit, s azokat etnikai szimbólumként értékeli.

De keressük meg a választ arra a kérdésre, hogy okkal vált-e a székely figurája a magyar népi humor és komikum területén a szellemi rátermettség, replikakészség és bölcs világlátás erdélyi reprezentánsává. Valóban etnikai jellemvonás-e a szellemi felülkerekedés képessége? Bizonyára nem véletlen, hogy a székelység magáénak vallja, s az összmagyar kultúra elfogadja a székely furfang mítoszáét.

Minden nemzetnek vannak néprajzi csoportjai, melyek vonzzák a komikus helyzeteket, ráfogásokat, mint ahogy egy-egy kisebb néprajzi csoporton belül is vannak közösségek, melyeknek számlájára írnak megtörténtnek vélt humoros eseteket, találó replikákat. Ezek a néprajzi egységek rendszerint sajátos, egyedie-

sító vonásokkal rendelkeznek, karakterükben vagy életkörülményeikben különböznek a tágabb közösségtől. Az ilyen kisebb közösségek reprezentánsai könnyen válnak komikus vagy humoros anekdota-figurákká. Ilyenek a magyar kultúrában a palócok és a székelyek. Ezek a figurák sajátos konnotációt nyernek a népi kultúrában, jelölik az illető népközösség, etnikai csoport vagy más társadalmi formáció feltételezett vagy valóságos, de mindenképpen a normától eltérő, tehát más által furcsának ítélt gondolkodás- és kifejezésmódját, viselkedését.

Ahhoz, hogy a székely a magyar kultúrában ilyen jellegű, megkülönböztetett helyet foglalhasson el, hogy a magyar paraszt egyik jellegzetes típusává válhasson, mint említettem, sajátos történelmi, természeti, szociál-pszichológiai és kulturális tényezők járultak hozzá. Maga az a tény is, hogy a székelység jelentős része földrajzilag elszigetelten élt, heteket töltött állataival a havasi legelőkön, egy zárkózottabb, kevesebb beszédű, nehezebben szocializálódó embertípust alakított ki. Beszédstílusa, nyelvhasználata egyénibb, hangképzése is sokak számára furcsa. Mindezek a tényezők hozzájárultak a székelységről kialakult „más, mint a többi” eszméjéhez, s ennek megfelelően a magyar kultúra ráaggatta mindazokat a humorelemeket, melyekhez székely karakterelemek voltak társíthatók. A székelységről szóló anekdotakincs kétségtelenül tartalmaz autentikus székely humort és komikumot, de nem olyan mértékben, ahogyan a székely virtus szószólói gondolják. Számos nemzetközi vándormotívum, közismert komikus, humoros helyzet ölti magára a székely ruhát, jelentkezik székely kontextusban. Egyes motívumok a múlt században még a dzsentrí figurájához kötődhetnek, mások annál is régebbiek, Mátyás királyt jellemezték, vagy éppen a palócot és tótot. A székely ügyes replikái is sokszor irodalmi humor folklorizációi, vagy az eredetinek tűnő visszavágások évszázadok óta ismert csattanók. Azt azonban nem lehet elvitatni, hogy a székely jó megfigyelő, mélyen érző és gondolkodó, alapos természetű embertípus, aki, mint általában a hegyi emberek, ritkán szól, de okosan. Nyelvjárásának furcsaságai is megmosolyogtatnak.

Egyszóval a székely az székely, de nem utolsó sorban magyar. Másága tulajdonképpen hagyományőrző természetéből fakad. Kultúrájában, melyet évszázadok óta féltő gonddal őriz, megmentett olyan jegyeket, melyek a magyar nyelvterület más részein már elvesztek, eltűntek. Sajátos voltának egyik elfogadható magyarázata, hogy identitásának védelmében a magyarságtudatot fokozottabb mértékben és minden szellemi eszközzel igyekszik ébren tartani. A beolvadás veszélye teszi a székelyt mássá, az az állandó igyekezet, hogy önazonosságát, történelmi hagyományait és kultúráját megtarthassa. Ez az igény és kényszer hegyzi meg nyelvének nyilait, ezzel védi mindazt, ami őt a magyar kultúrához, szülőföldjéhez és történelméhez kapcsolja.

Vitéz Kádár István históriájának keletkezéstörténete

A magyar hősi elbeszélő költészet létéről első krónikaíróink tudósítottak, nyilván, megkésve. A honfoglalás és a katonai kalandozások korának eseményeit népmondáink őrizték meg. Egyik „legkerekebb mondai elbeszélés a fehér ló-monda”, az egyes bátor hősök tetteit megőrző epikus hagyományból pedig a Lehelről és a Botondról szóló epikumok érdemelnek különleges figyelmet. A Sőtér István főszerkesztésében megjelent *A magyar irodalom története. I.* (Bp. 1964) című munkában ez olvasható: „Mivel egyetlen hiteles szöveg sem maradt fenn, a magyar hősi énekek formái, stíláriis, verselési jellegzetességeire csak következtethetünk a krónikák, a folklór, az összehasonlító anyag segítségével” (27. old.).

A háromszázötven-négyszáz év múlva keletkezett énekekben az uralkodó helyét „... az időszerű események, elsősorban Hunyadi és Mátyás tettei, a török elleni harcok eseményei foglalják el. Galeotto Marzio Mátyásról írt anekdotás könyvében beszámol arról, hogy Mátyás király környezetében, asztalánál gyakran hangzottak fel ilyen magyar nyelvű hősi énekek. Bonfini is

feljegyezte történeti munkájában, hogy a kenyérmezei nagy győzelem után (1479) már a helyszínen keletkezett ének a katonák ajkán” (179-180. old.).

Az első, egészében fennmaradt történeti énekünk a Szabács viadala (1476), amely „egyelőre teljesen társtalanul áll középkorvégi költészetünkben.” Mintegy fél évszázad múlva, az 1500-as évek első harmadában aztán megjelennek a históriás énekek, amelyek „... nemcsak a történeti, hanem a novellisztikus, regényes, mesés, mondai, sőt vallásos, bibliai elbeszélő témájú éneket is jelentette. Ezek »virágkora« az 1530-as évek végétől a század utolsó évtizedéig tart” (388. old.).

A történeti ének, mint jól elkülöníthető műfaj, a XVII. században is tovább él. Ezt igazolja Kádár István éneke, amely 1658-ban keletkezett. A már említett *A magyar irodalom története* második kötetében ezt találjuk: „... szerzőjét II. Rákóczi György bizalmas emberében, Ködi Farkas Jánosban keresték. Erre azonban közelebbi bizonyíték nincsen, és valószínűbb, hogy egy ismeretlen prédikátor alkotása. Ezt nemcsak az ótestamentumra való tudákos hivatkozásai bizonyítják. (...) E verseknek általában azonos a